

Bogaarts verkrijgt hiermede de status van onontbeerlijke bron voor de geschiedschrijving in boven bedoelde zin.

Van de werking van ons parlement verwerft de lezer een ongemeen beeld van de jaren 1946-1948, waarde deelspecialisten hun voordeel mee kunnen doen. Vanuit eigen specialisme treft het mij dat alleen het onderdeel over financiën (bijna 400 blz.) in de titel een karakteristiek meekreeg: 'Onder Liefstincks bewind. Regering en parlement in de slag om het financiële beleid'. Vanwege de centrale betekenis van de minister van financiën, zeker in deze jaren, mag dit deel wel als kernhoofdstuk worden beschouwd. Het vormt een knap geschreven, bestendig volgehouden relaas over deze moeilijke periode in onze financiële geschiedenis, met als hoogtepunt de vondst van de auteur dat de lening van de Wereldbank in 1947 van doorslaggevende betekenis was voor de redding van Nederland, eerder nog dan de Marshall-hulp van 1948. Het is Liefstinck die hierin groot oprijst. Bij een terugblik op de genoten lectuur geeft het voldoening dat diens werk naar waarde is geschat in dit boek. In de kenschets van de handelende personen en hoevelen zijn dit er niet, heeft de auteur trouwens in het algemeen een goede hand bezeten. Jammer dat aan deze delen nog geen personenregister is toegevoegd. Maar het is te billijken dat de schrijver daarmee wacht tot de publikatie van het laatste deel. Wij zien er naar uit.

Joh. de Vries

D. Dwork, *Children with a star. Jewish youth in Nazi Europe* (New Haven-Londen: Yale University Press, 1991, xlvi + 354 blz., ISBN 0 300 05054 2).

Children with a star heeft niet speciaal betrekking op Nederland en/of België en beschouwt nationaliteit of nationale context ook niet als een centrale factor. Het verhaal is in de eerste plaats algemeen Europees. Het bevat echter zo veel materiaal en voorbeelden uit Nederland, dat het ook voor in het bijzonder in de Nederlandse geschiedenis geïnteresseerden van belang is. De auteur beschrijft en bespreekt de geschiedenis van de vervolging van de joden in het nationaal-socialistische Europa vanuit het perspectief van, c. q. met speciale aandacht voor, de kinderen onder de vervolgdgen. In het bijzonder probeert zij inzicht te geven in de ervaringen van die kinderen onder de verschillende omstandigheden, waarin zij kwamen te verkeren. Hoewel in de omvangrijke literatuur over de holocaust natuurlijk ook regelmatig kinderen ter sprake komen, zijn boeken speciaal over kinderen schaars. Een boek als dit, dat probeert een alomvattende geschiedenis van die kinderen te geven, bestaat bij mijn weten zelfs helemaal niet. Het vult dus een lacune.

De individuele geschiedenissen van de kinderen liepen uiteraard sterk uiteen, omdat de omstandigheden in veel opzichten uiteen liepen en omdat de persoonlijkheden van de betrokkenen sterk van elkaar konden verschillen. Niettemin bleek het mogelijk tot een thematisch ordening van de stofte komen, die tevens een zekere chronologie inhoudt. In feite—het verbaast niet—speelt de aard en de fase van de vervolging daarbij een hoofdrol. Het verhaal vangt aan met een hoofdstuk over de gevolgen die anti-semitisme en speciale anti-joodse maatregelen op de huiselijke kring hadden, zolang die nog in stand kon blijven. De twee volgende hoofdstukken zijn gewijd aan allerlei aspecten van de onderduik. Vooral in deze gedeelten domineert het bronnenmateriaal uit Nederland sterk. De doorgangskampen (waaronder natuurlijk Westerbork) en de getto's zijn de onderwerpen van de daarop volgende hoofdstukken. Logischerwijze sluit daarop de behandeling van de slavenarbeid- en vernietigingskampen aan. Een kort slothoofdstuk besteedt aandacht aan de na-oorlogse periode: 'My war began in 1945'.

Het is een schrijnend relaas, dat vol emotie, maar zonder de grens van het melodramatische te overschrijden, de aandacht van de lezer steeds vast te houden. Een belangrijke rol daarbij spelen de vele, vaak heel boeiende en uitvoerige citaten en parafasen uit egodocumenten. Sommige daarvan dateren uit de tijd zelf. Veel vaker betreft het later opgeschreven of vertelde herinneringen of levensgeschiedenissen. Speciaal door de schrijfster afgenomen interviews vormen zeker niet de enige, maar wel zeer belangrijke bronnen waaruit zij put. De vorm waarin zij de resultaten van het onderzoek presenteert, zou men kunnen vergelijken met een collage. Korte en pregnante samenvattingen van de resultaten van het onderzoek worden rijkelijk gelardeerd met genoemde citaten en parafasen. Zij illustreren, ondersteunen en maken die resultaten plausibel.

Daarmee is tevens een centraal probleem van het boek aangegeven. Welke waarde kan aan zulke interviews voor dit onderwerp worden toegekend? In haar inleiding, 'Search and research', gaat de auteur uitvoerig in op de moeilijkheden, die zich bij de interpretatie van zulke interviews voordoen (zoals zich trouwens bij alle bronnen interpretatieproblemen voordoen). Zij voert vervolgens een mijns inziens op zich zelf overtuigend pleidooi van algemene aard voor het gebruik van interviews ook en misschien wel juist in dit geval. Kernargument is daarbij natuurlijk, dat via zorgvuldige bronnenkritiek en andersoortige analyse zulke interviews wel degelijk kunnen bijdragen aan historische kennis en historische inzichten. Wat ik in het boek echter mis, zijn nu juist die bronnenkritiek en die analyses van het feitelijk gebruikte materiaal. Er gaapt een grote kloof tussen het algemene betoog in de inleiding en het, althans ogenschijnlijk, vrijelijk citeren uit interviews als gaven die zonder meer de toenmalige werkelijkheid c. q. de toenmalige perceptie weer. Door de gekozen vorm is de analytische overtuigingskracht niet groot. De lezer heeft weinig andere keus dan te geloven, dat de auteur door goed en zorgvuldig onderzoek tot haar resultaten is gekomen, om zich vervolgens door die boeiende en goed gerangschikte bronfragmenten te laten meeslepen. Dat wil — voor alle duidelijkheid — niet zeggen, dat ik het met die resultaten oneens ben. Eerder het tegendeel. Het relaas is zeer plausibel, appelleert aan het gezonde verstand. Het gaat mij er om, dat alle inzicht aan het tot stand komen van die resultaten ontbreekt.

Moeite heb ik voorts met enkele losse, voor het betoog eigenlijk niet noodzakelijke opmerkingen van de schrijfster in het begin en aan het einde van haar boek. In een naar mijn idee wat overijverige poging om het belang van het eigen onderzoek te onderstrepen, deelt zij nauwelijks beargumenteerd over de lotgevallen van de joodse kinderen mee: 'Their history is their own personal story, but it is also the core of the Judeocide, the quintessence of the most profound catastrophe western civilization permitted and endured' (xv). Ja zij meent zelfs in het algemeen, dat 'it becomes clear that our relationship to children is the core of our civilization' (254). Daarvan ben ik geenszins overtuigd. Uit het boek blijkt het mijns inziens ook niet. Integendeel zou ik willen zeggen. Alles wijst er juist op, dat de joodse kinderen vervolgd en vermoord werden omdat zij joods waren en nergens anders om. Het feit, dat zij kinderen waren, had daar niets mee te maken, kon het ook niet verhinderen. Dat laatste zegt natuurlijk ook het nodige, over de vervolgers en vermoedelijk ook over de 'omstanders', maar dat maakt het nog niet tot de kern van de zaak!

Deze bedenkingen nemen niet weg dat *Children with a star* een uitermate boeiend boek is, dat op plausibele wijze de geschiedenis van (de ervaringen van) de joodse kinderen tijdens hun vervolging beschrijft. Het is daarom een waardevolle aanvulling op de literatuur over de vervolging van de joden door de nazi's, ook voor zo ver het Nederland betreft.

J. van Donselaar, *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990* (Dissertatie Utrecht 1991; Amsterdam: Bert Bakker, 1991, 249 blz., f34,90, ISBN 90 351 1056 0).

Over de pogingen om in Nederland na 1945 het fascisme/nationaal-socialisme opnieuw vorm te geven is nog maar weinig gepubliceerd. Wellicht hangt dit samen met de geringe betekenis van deze activiteiten. Maar in zekere zin is het toch ook wonderlijk, dat de grote alertheid van politiek en journalistiek op dit punt geen pendant in diepergaand onderzoek heeft gevonden. Zulk onderzoek had bovendien heel goed kunnen aansluiten bij de juist nogal talrijke publikaties over het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme van voor de oorlog.

Hoe dan ook, de dissertatie van de antropoloog Van Donselaar met als titel *Fout na de oorlog* is in dit opzicht een begin en kan worden gezien als een goede basis voor voortzetting van onderzoek. De nadruk in dit boek ligt op beschrijving. Het is een zeer leesbaar en knap beperkt van omvang gehouden overzicht van vele groepen en groepjes, partijen en partijtjes, en niet te vergeten individuen, die als fascistisch kunnen worden beschouwd of althans met het fascisme in verband kunnen worden gebracht.

Van Donselaar hanteert geen scherpe, in algemene termen vervatte, omschrijving van zijn object. In een korte paragraaf in zijn inleiding wijst hij op de problemen bij het opstellen van zo'n omschrijving. Niet onverstandig kiest hij zijn invalshoek anders, namelijk bij de pogingen uitdrukkelijk aan te sluiten bij het vooroorlogse fascisme. Zijn centrale vraagstelling luidt: 'Hoe is getracht na oorlogse fascistische continuïteit in organisatorisch verband te bewerkstelligen'? Dat heeft geleid tot een min of meer genealogisch-organisatorische opzet, die het de auteur mogelijk maakte vooral via de personele continuïteit orde te scheppen in de veelheid van zijn materiaal. Het verhaal begint dan bij personen, die al voor en in de oorlog een rol speelden en dus meestal ex-politieke delinquenten waren. Later treden nieuwelingen, meestal nadat zij eerst in een of andere organisatie een ondergeschikte rol hadden gespeeld, meer op de voorgrond. In toenemende mate hebben zij, alleen al door hun leeftijd, geen oorlogsverleden.

Wat de organisaties betreft vangt het relaas aan in de vroege jaren vijftig wanneer de Stichting oud politieke delinquenten (niet de verwarren met de Stichting toezicht politieke delinquenten) en de Nationaal Europese sociale beweging worden opgericht. De eerste is vooral een organisatie met een sociaal doel. De tweede wil openlijk en uitdrukkelijk politieke partij zijn. Daarmee is tevens één van de steeds terugkerende dilemma's gegeven: kunnen de doeleinden, als zij al politiek van aard zijn, beter verborgen blijven of beter openlijk getoond worden met alle risico's van juridisch optreden en wellicht zelfs een verbod? Daarmee hangt dikwijls een verschil in optreden 'backstage' en 'front-stage', zoals Van Donselaar formuleert, samen.

Ook nog in de jaren vijftig verschijnen, min of meer als opvolgers van de SOPDen de verboden NESB, de HINAG (Hulp aan invalide oud-Oostfrontstrijders, nabestaanden, politieke gevangenen en anderen) en de Nederlandse oppositie unie ten tonele. Ook deze beide leiden een moeizaam bestaan. De jaren zestig laten een 'veelstromenland' zien met de Jan Hartman Stichting (vooral sociaal gericht), de Noordbond (met een cultureel gezicht) en de Boerenpartij als duidelijkste verschijningsvormen, naast het optreden van individuen (als P. van Tienen, eerder oprichter van de NESB) en een aantal blaadjes. De Boerenpartij kan overigens moeilijk zonder meer als een fascistische partij worden beschouwd. Zij is in de eerste plaats een (rechts radicale) belangenpartij, die mede door het curieuze optreden van H. Koekoek, in deze jaren veel proteststemmen weet te verwerven. In het kader van dit boek is de BP vooral van belang omdat er voor veel ex-politieke delinquenten een 'magneet-functie' van uit gaat. Daarmee speelt de BP dus een rol in de continuïteit die de auteur als rode draad door zijn boek laat lopen.